

Csála és vára.

Felolvasta a Kölcsey-egyesület történelmi szakosztályában

Dr. Márki Sándor.

Arad városától nyugati irányban körülbelül 1 kilométernyi távolságra délről az élő, északról pedig a Holt-Maros által közrefogva, lapályos, sík vidéken terül el az úgynevezett csálai erdő¹⁾, mely ezt a nevet egészben véve a Pécskától keletre emelkedő első kis halmokig megtartja, ám- bár nyugati részében inkább Poppin-erdő néven ismeretes. A mintegy 5000 hektárnyi erdőség eredetileg merőben tölgyes volt; hol a tölgy kiveszett, jobbadán szil- és kőrisfa nőtt helyette. Mig a természet ekként igyekszik nevelni önmagát, az emberkéz is segítségére jön. A tulajdonos magyar kincstár gondosan felügyel a fapocséklásnak megakadályozására s a bizonyos turnusok szerint eszközölt erdőirtásnak ellensúlyozása végett egész tábla faültetvényekkel pótolja a hiányt. Kezelés tekintetében azelőtt a 10,934¹/₂ hektárra menő pécskai pagonyhoz volt beosztva, most egyenesen a lippai főerdő-hivatal alá tartozik. A pagonyrészlet főerdészének lakása közvetlenül a Ma-

1) Régi okiratok s a románok Csályának, a magyarok — hivatalosan is — Csálának nevezik.

ros-töltés végén az Aradból kivezető Fejsze-útca folytatásában levő út érintkezésénél van és pedig a tenger felszíne felett mintegy 120 méter magasan. Pécska közelében már csak 106 méter lévén az átlagos magasság, az erdőség talaja keletről nyugatfelé lassan, kilométerenkint csak 1—1 méterrel lejtősödik.

A tulajdonképeni csálai erdőt az erdészlaktól a Holt-Marosnak a Barkó- és Kuczaba-tanya közt levő kanyarulatáig egy 4 és fél kilométer hosszú út metszi keresztül, melyből jobbra és balra 4—4 dülő-út nyílik. A sáros időben járhatatlan főútról a harmadik dülő-úton balra térve le, a Marosnak egyik eltöltött és sulymairól városszerte ismeretes ága s a negyedik dülő-út által metszett kiszáradt Múra-tó közt egy csaknem a Marosig nyúló tisztásra érünk, hol a mult évben több mint 70 hektáron rágták el az egerek a magról kelt csemeték gyökereit. Az úgynevezett „VI. táblá”-nak már inkább délnyugati sarkából száraz erek fölé emelkedő sánctól egy kis csőszház fehérlik elénk s a rendes dülő-útból rövid nyári-úton haladva közelíthetjük azt meg.

E házacskakörnyékét „Törökvár” néven ismeri a környék. A nyári-út a keleti oldal előtt vezet tovább s mi az ezen oldal közepe táján a földhányásba vágott nyíláson léphetünk a „vár”-ba. Nem kell valami nagyot képzelnünk. A jelek kívülről sem igen biztatók. A mint ugyanis egy, a felszántás következtében félig elmosódott elősáncon és a mintegy 4 méter széles fősáncon keresztül jutottunk, egy 6—8 méter magas és lábánál valami 9, koronájánál pedig 4½ méter széles földhányás által kerített négyszögben találjuk magunkat, — melynek minden oldala 50 méter, egész belső világa tehát — már a mennyire 75 centiméteres katonalépések alapján ilyesmit állítani szabad — 2500 □ méter, vagyis 675 □ öl. A

földmunkálatoknál kőépítkezésnek semmi nyoma sincs; valószínűleg a földváraknál szokásos kezdetleges mód szerint, tehát a földnek a párhuzamos sővények vagy palánkok közé való csömöszölésével s e vertfalnak kifelé, a sáncok irányában adott természetes lejtősítésével készültek azok.

A keleti oldal földmunkálatai alacsonyabbaknak látszanak, mint a nyugatiak; mi arra enged következtetni, hogy ez utóbbiak inkább szorultak mesterséges védelemre; a bejárás északról, vagyis az alább említendő Csála falu felől történhetett, valószínűleg azonban az akkor még az északi oldalon is folyó Marosnak áthidalásával. Északon a kapu körülbelül a palánknak északkeleti szögletén emelkedő csőszházhoz pár lépésnyire nyugatfelé, egy most legujabban ásott kút közelében lehetett. E kút ásása közben egy hatalmas, majdnem csákányhoz hasonló ajtósarkvasat találtak, a mi némileg szintén bizonyíthat e föltevés mellett. De bizonyíthat az is, hogy a nevezett csőszháztól nyugatnak 23 méterre egy, a keleti és nyugati oldallal párhuzamos és az északit a délivel összekötő gátot láthatni, mi a várnak különben is szűk belső terét két egyenlőtlen, tudniillik egy keleti kisebb s egy nyugati, valamivel nagyobb, térségre osztotta. Kőépület-maradványokat csak ez utóbbiban találunk, tehát épen ott, hova kapu közvetlenül nem vezethetett; mert ily kisszerű erősnél a házak s bolthajtásos helyiségek, börtönök stb. mintegy a fellegvárat képviselték, melynek védelme rendszerént az ostrom utolsó perceire volt fenntartva. Különben is szemtanúk állítása szerint a forradalmat megelőző időben ép e helyen szolgált két ajtó az akkor még épségben fennállott pincékbe. A valami 2 méter magas falakat azonban már akkor annyira betemette a földomlás és törmelék, hogy csupán egy-egy keskeny nyílás látszott, melyen át csak a borzok, ró-

kák és utánuk — a deákok bujkálhattak be az üregbe. Benn egyenesen lehetett járni, mert azon időtájban a bolthajtások még teljesen jók voltak s oldalt a jobbra-balra vezető pincemenetek egész útvesztővé tették a földalatti üreget, melyből gyakran meszelyekkel hordták ki a régi vékony ezüstpénzt. Ezek közül egyet sem láthattam.

A forradalom előtt nemcsak a pincék, hanem helylyel-közzel az épület többi részei is olyan állapotban voltak, hogy a csőszök és pásztorgyerekek némi fáradsággal kunyhókat galyabíthattak belőlük maguknak s állandóan is laktak ottan. Az ötvenes években azonban szabad lett a vásár s boldog, boldogtalan a romokból szerezte be épületének anyagát. A Pernyáában nem-egy ház mérőben a régi csálai vár faragott és faragatlan köveiből s pompásan kiégetett tégláiból van rakva. Ez időre vezethetjük tehát vissza azon vandál pusztítást, mely a hajdani erősségnek szemlélését most oly vigasztalanná teszi. — Ide járult, hogy kincsásók is gyakran bolygatják az alapfalakat, természetesen a nélkül, hogy vérmes reményeik teljesültek volna. Legujabban az északkeleti részen, a csőszházhoz nyugatnak 10 lépésre egy kútát ástak, melynek kirakásához szintén a várban elszórtan heverő köveket használták fel. A kút építéséből kimaradt téglák és kövek közt kevés az érdekes. A téglák kitűnő égetésről tanúskodnak; mint mondják, azelőtt nagy számmal találtak olyanokat, melyek félholddal s ez alatt valami írással voltak megjelölve. Ilyeneket nem láttam. A még meglevők is nagyobbak a mostani tégláknál. Ragasztékuk századokra volt számítva s részben oly erős, hogy most már kalapácsal is alig lehet szétverni.

Terméskövei az alapzatban faragatlanok, fenn azonban faragottak. Ez utóbbiaknak alakja és nagysága változó. A legtöbbnek széle, hossza és

magassága 30—34 cm. közt ingadozik. Párkánydész, sarokkő, valami köralakú építmény — talán kút kirakására szolgáló s befelé párkányozott kő — stb. a bizonyíték, hogy azépületnek külső díszére is fordítottak gondot. Ezt föl is tehetjük, minthogy tulajdonosai — mint alább látni fogjuk — előkelő családokból való férfiak és nők voltak. — A leletek közt említhetek egy kőgolyót, mely ágyúgolyóul szolgált s egy izmos ajtószarkvasat; mindkettőt kútásás közben találták tavalý, az előbbit mintegy 4 méternyi mélységben.

Egyébként a nyugati rész, hol a kőépületek állottak, össze-vissza van ásva és pedig már évtizedek óta. Mintha csak téglaegető volt volna valaha. Harminc-negyven éves szílfák kapaszkodnak kifelé a romok közül, melyeknek sáncait aránylag dús virány borítja. Ez a vár lehetett magva a XVI. században Belső-Csála néven ismeretes falunak, mely maga a várat hajdan kétszeresen, sőt itt-ott háromszorosan övezett sáncok között foglalhatott helyet.

Tőle odább északnyugatra mintegy 850 méterre, az erdőt keresztül metsző főúttól jobbra vezető dülőútnak nyugati oldalán egy irtás szélén kereshetjük Külső-, vagy Szélső-Csála helyét. A nép felfogásán kívül, mely ezt a tájat Bisericucának — templomocskának, kápolnának — nevezi, megerősít hitemben egy 1725-ki térkép²⁾, mely „Csallya“ mellé északnyugati irányban egy templomot rajzol. E kissé hátság helynek északkeleti oldalán terméskő-falmaradvány jelzi az egykori apsis gyanítható helyét s ettől mintegy 17 méterre nyugatfelé, a pázsitot kissé megbolygatva, szintén találhatunk némi törmeléket. Így tehát a kápolna hosz-

2) Der Temesvárer Banat. Rajz. Haring, Kaiser és Hautenont, kiadta Szentkláray (100 év Délmagyarország történetéből. „A“ jegy alatt.)

szát körülbelül 17, szélességét pedig 8 méterre becsülhetnők. Találtunk egy kockaalakú gránitkövet, melyet a pásztorok tüzelő-padkául használnak. Mást semmit. Maga a falu délkeletfelé húzódhatott, mi azonban nem akar határozott állítás lenni.

Tapogatózó helyrajzunk csak egy, a lapokban a csálai vár romjainak széthordásáról fölmerült alaptalan hír következtében tett rövid kirándulásnak eredménye. Ha 40 év előtt eszébe jut valakinek leírnia egy ilyen látogatást, cikkünkben kétségkívül kevesebb volna a „lehet“, a „talán“ és a „körülbelül.“ A közönség azonban ezek után is jobban tájékozódhatik abban a részben, mit várhat a csálai romok megtekintésétől. A mi a várnak és a két Csálának biztos történetét illeti, álljanak itt a következő adatok:

A váradi káptalan 1499-ben jelenté Ulászló királynak, hogy Vingarthi Geréb Péter országbírónak 1499. febr. 8-án kelt rendelete következtében az aradi káptalannak Székelyszeghi Antal, Ongor János és Salathiel Bertalan erőszakoskodásai ellen emelt panaszát megvizsgálta. — Székelyszeghi Antal deák ugyanis 1498. június 24-ikén, vagyis keresztelő szent János napján öszszegyűjtven embereit, nevezett káptalannak Bathya, Chyold és Ség nevezetű, Aradvármegyében fekvő falvaira tört s onnan a jobbágyok ökreiből 17-et nemcsak elhajtott, hanem azok közül kettőt le is vágott. Az ejtett kárt a káptalan kétszáz arannyal többre becsüli. — Midőn továbbá 1498. dec. 17-én a szent Tamás apostol napja előtti hétfőn nevezett káptalannak némely jobbágya szekerekkel az Arad mezővárosában a szent Péter és Pál apostolok tiszteletére akkor épített templomhoz szükséges fák elhozatala végett Asszonylakai Ravazdy Péter és Miklós testvérek kis-rékasi erdeje felé mentek és Nádasdi Ongor János és Guthi

Ország Lőrinc Szücsi (Zeweczy, Szecsány?) nevű városához értek, Ongor Jánosnak a szücsi várkastélyban levő parancsnoka, Salathiel Bertalan ura nevében parancsot adott Nagy Bálint és Pethre Péter nevű alvárnagyoknak, hogy nevezetteket fel tartóztassák; a káptalannak Szent-Ivánban lakó jobbágyát: Jakalos Pált fogva vitette a várba s őt ott úgy megverette és kínoztatta, hogy az a szenvedett sérülések következtében még azon éjjel meghalt, mire harmadnapra (dec. 19-én) testét a kapitány máglyán égettette meg. — A káptalan ekként körülbelül 300 aranyforintnyi kárt szenvedett. A harmadik s tárgyunkra nézve közvetlen érdekű sérelem abban állt, hogy midőn december 17-én szent Tamás püspök és vértanú napján az említett aradi káptalannak jobbágyai: Németh Pál és Aranyos János a káptalan nyáját a Gatya nevű birtok közlegelőjén legeltették, Haraszthy Ferenc Csála (Challya) nevű várának kapitánya: Andorko András, urának határozott parancsára, néhány fegyveressel a káptalannak említett juhászaira, Németh Pálra és Aranyos Jánosra törvén, őket befogták, a nevezett Csála-várba vitték, a f o g o l y t ö r ö k ö k k e l e g y - é s u g y a n - a z o n t ö m l ö c b e d o b t á k s o t t a d d i g tartották, ameddig épen ők akarták. Akkor is csupán a káptalan nagy kárával bocsátották őket szabadon.

Geréb Péter tehát felszólítja a káptalant, hogy az Asszonylakai Ravazdy Miklós vagy Péter, Oroszi András, Szentmiklósi Barchay András, vagy János, esetleg Kozma, továbbá Ségai Zaar András, Fygedi Miklós és Ittebei Ethele András királyi emberek egyikének jelenlétében a maga emberével az ügyet a helyszínén tövéről-hegyére megvizsgáltassa.³⁾

³⁾ Datum Budae Feria sexta proxima post festum Beatae Dorotheae Virginis et Martyris (febr. 8.) Anno

A váradi káptalan ennek következtében a nevezettek közül Szentmiklósi Barchay Andrással, mint a király emberével együtt⁴⁾ Dyenessy Tamás olvasó kanonokot küldte ki a tény megállapítására⁵⁾, és ezek a quasimodo-vasárnapra következő szerdán, vagyis ápril 10-én, a helyszínén egész nyíltan megejtván a vizsgálatot, úgy találták, hogy az aradi káptalan előadása tökéletesen megfelelt a valónak.⁶⁾

Ez oklevél első sorban azért érdekes, mert bizonyítja, hogy a mai Glogovac környéke nem képezte az aradi káptalannak közvetlen birtokát, hanem külön vár volt Csálán, melynek ura Haraszthy Ferenc, kapitánya pedig Andorko András, úgy látszik, nem ültek otthon veszteg, hanem annak idején részt vettek Délmagyarország hadparancsnokának: Kinisy Pálnak a törökök ellen intézett vállalataiban; mert ime, 1498-ban és 1499-ben a csálai vár börtönében törökök raboskodtak! Haraszthy Ferenc különben korábban, 1486-ban már, szörényi bán lévén, elég tere kínálkozott önálló működésre is. Azonban épen az 1498. évi budai országgyűlésen panaszolták a rendek, hogy Haraszthy Ferenc önként engedte át Koszorú nevű várát a töröknek; s ekkor hozták azt a hatá-

---

Domini Millesimo quadringentesimo (nonagesimo kimaradt) nono. — A gyulafehérvári káptalan levéltárában „Cista Maramaros fasc. 4. Nus 3.^a-jegy alatt. Egész terjedelmében közlé a Történelmi Adattár, 1872.~379.—381. l.

⁴⁾ Pesty Frigyes — szintén az eredetiről — a Századokban (1875.—682. l.) „de Ithewbew“, forrásunk pedig, hibásan, Ithenken-nek írja őt. Pesty királyemberének mondja Ethelét; tényleg azonban nem ő, hanem Barchay ejtette meg a vizsgálatot.

⁵⁾ A váradi l. szert. püspökségnek 1880-ra kiadott Schematismusában a kanonokok közt e név nem fordul elő.

⁶⁾ L. a Tört. Adattár idézett lapjain.

rozatot, hogy ezentúl mindenkit meg kell büntetni, ki várát az ellenség kezére játszsza.

Csála utóbb Suraklini Petrovics Péter birto-
kába került, ki ezt, mint János király pártjának
egyik leghatalmasabb embere, alkalmasint 1528-
ban kapta urától, midőn ez Lengyerországból-jö-
vet Lippán szervezte seregét. 1530-ban már az el-
ső kálvinista főúré volt e vár⁷⁾, ki a következő év-
ben lippai parancsnokká lévén, kétségkívül gyak-
ran fölkereste hatalmas őserdő közepén levő csá-
lai uradalmát. Mihelyt azonban temesi gróffá lett,
megvált attól s 6000 frtért eladta az egészet négy
özvegyasszonynak, kik itt a török ellen nagyobb
biztonságot kerestek. Az aradi káptalannak erről
1539-ben szent Mátyás apostol és evangélista ün-
nepén, febr. 25. kiadott levele szerént⁸⁾ a kápta-
lanhoz nagyságos Suraklini Petrovics Péter temesi
gróf és az alvidék főkapitánya azon jogos kérel-
met intézte, hogy mivel a királyi felség és az or-
szág érdekében mint az ország alsó részének ka-
pitánya sok és súlyos gondokkal küzködik, alább
említendő ügyében ne kelljen személyesen megje-
lennie; a káptalan tehát tisztelendő Orodí Bálint
örkanonokot és Monoszlai András kanonokat ren-
delte ki Petrovics akaratának meghallgatására. Ne-
vezettek a szent kereszt fölmagasztaltatásának ün-
nepét követő csütörtökön (szept. 18.) C s á l a
v á r á b a m e n v é n, a g r ó f ú r h á z á b a
é s l a k á s á b a l é p t e k, hol a gróf urat külön-
féle dolgokkal s ügyekkel foglalatoskodva találták.
Petrovics azután jelenlétökben szabad akarat-
jából odanyilatkozott s azon bevallást tette, hogy
érett megfontolás és különös rokoni hajlamok ál-
tal vezéreltetve, nevezett Csála várát minden avval

⁷⁾ Fábíán, Aradvármegye leírása. 61. — Rác, A
zarándi egyházmegye tört., 11.

⁸⁾ Latin szövegét — a forrás megnevezése nélkül —
teljesen közli Fábíán, id. h., 214—215. l.

járó joggal, faluval, pusztával s bárminemű haszonélvezettel és tartozandósággal együtt néhai Lévay Zsigmond özvegyének Annának, nemes Russóy János özvegyének, Fruzsínának, nagys. Eperjesy Pathóczy Miklós özvegyének, Katalinnak, valamint Lévayné két leányának, Annának és Dorottyának, végre nemes Kálvay Ferenc özvegyének Katalinnak és árvájának, Albertnek örökáron eladja 6000 arany forintért úgy, hogy semmiféle joga se legyen többé Csála várához és más is legfeljebb azon 6000 forintnak lefizetése után szerezhesse meg ezt a várat és uradalmat nevezett özvegyektől.

Az atyafiságos szeretet azonban Petrovicsnál nem tartott valami sokáig. 1548-ban néhai Haraszthy Ferencznek és Korsai Csorba Ferencnek összes birtokait megszerezte volt Izabella királynétól. A királyné ugyanis tekintetbe vétén azon kiváló hűséget, melylyel tekintetes és nagyságos Petrovics Péter temesi gróf s az alvidék főkapitánya úgy Magyarország és néhai János király, mint most iránta és fia iránt minden viszontagság közt oly állhatatosan és lelkesen tanusított, Csála (Chyála) várának minden tartozandóságát, továbbá mind a két Csála, Peél, Bartaháza, Kovaszi, Panád, Cserfalva, Gyarak, Kevi, Keresztúr és Deszk aradmegyei helységeket, melyek mind a csálai váruradalmához tartoznak; továbbá a temesmegyei Tergovistyét és a szörényi Zsidóvárhoz kapcsolt Nadrágot és Zidinicet, melyek hajdan Haraszthy Ferenc és Korsai Csorba Ferenc jószágai voltak, Haraszthytól azonban, mivel a királyi fölség iránt való hűségről megfelekezve nem borzadt vissza a hamispénzveréstől, — Csorbának pedig fiágon magvaszakadván, most minden joggal együtt törvény szerént a királyi kincstárra szállt vissza: nevezett Petrovics Péter grófnak, fiának s minden utódának örökösen és

visszavonhatatlanul adományozta. Tordán a szent Barabás apostól ünnepe előtt való szombaton jun. 19-én kelt levelében tehát megparancsolta Izabella, hogy az általa megnevezett királyi emberekhez a káptalan is küldje ki a maga megbízottját s a szomszédok jelenlétében Petrovicsot igtassa birtokba; a netalán jelentkező ellenmondókat pedig vezesse a királyné elé a harmincados törvényszékre, hogy okaikat előadhassák⁹⁾.

Az aradi káptalan ennek következtében Székelyszegi János, Vass István és Gyulai Ferenc királyképei mellé a maga tagjainak sorából Nagydecsi Imrét rendelvén, a statutiót a helyszínén valóban foganatosította is. A két Csála uradalmát a csálai várban a keresztelő szent János ünnepe előtt való szerdán (jun. 20-án) Székelyszegi János adta át Petrovicsnak. A jelenvoltak közül Papy Ezsaiás aradmegyei szolgabíró, Horváth Mihály csálai lakost és nemes Csálay Gergelyt¹⁰⁾ említjük meg; kívülök még, mintegy 25-en gyültek össze. Ellenmondó nem jelentkezővén, a szent László ünnepe után való keddre 16 nappal (jul. 18-án) olvasó kanonok hiányában Monoszlai András mester, továbbá Mohácsy István éneklő-, Bácsi Orbán örkanonok, valamint Bilaki István, Diósy Mihály és Szegedi Tamás kanonok megtette Izabella királynénak a szabályszerű jelentést¹¹⁾.

A következő 1549. évben Újhelyi János volt

⁹⁾ Közli Rác Károly „A zarándi egyházmegye történeté”-nek 114—116. lapján. Eredetije a gyulafehérvári káptalanban, Divers. Cista 2. Fasc. 3. Nro 46.

¹⁰⁾ Egy Csálay László már 1511. homoregius gyanánt működött, midőn Csála várának birtokosa Haraszthy Ferenc Eperjesi Pathóczy Jánost Pálélése (Paulis) birtokából kivervén, Ulászló ez ügyben vizsgálatot rendelt. Közli a megrongált oklevelet Fábian id. helyen, 248—249. lapon. Egy Csállai Simonról 1606-ban mint lippai lakosról van szó. (Rác K. id. m., 96.)

¹¹⁾ U. o. a 116—117. lapon.

Petrovicsnak csálai várnagya¹²⁾; úgy látszik, ő vesztette el Csálát 1557-ben.—Kászon bég már Lip-pánál állott, hogy megsegítse a Ferdinándhoz hú-zó Fráter György által Gyulafehérvárott ostromolt Izabella királynét s az ellenség másfelől is fenye-gette Erdélyt. A barát azonban pár nap alatt öt-venezernyi sereget gyűjtött Erdély védelmére. Ide-járúlt, hogy Varkócs Tamás nagyváradi kapitány, kit Ferdinánd küldött Erdély megsegítésére, nem-csak Csanád alatt verte meg a királynéval együtt a törököt behívott Petrovics rác katonáit, hanem Makót, Nagylakot, C s á l á t, Egrest, Oroszlá-most is elfoglalta Petrovicstól. Kászon tehát Déva alól, hova időközben előhatolt, gyorsan visszavo-nult¹³⁾. Mint Veráncsics egri püspök Oláh György esztergomi érseknek 1550. nov. 15. írta, Varkócs még szeptemberben őrségeket helyezett ezen „je-lentékenyebb“ várakba.¹⁴⁾

Petrovicsra nézve az volt legrosszabb az egész dologban, hogy a török őt gyanúsította ezen vá-raknak elárulásával; — s e föltevést némileg megerősíteni látszott azon körülmény, hogy a kisebb erődökben és kastélyokban továbbra is megma-radtak a még általa behelyezett, időközben azon-ban Ferdinánd hűségére fölesküdtött rácok. Mehe-met beglerbég tehát 1551. szeptemberének dere-kán megindulván, rendre visszafoglalta Becsét, Becskereket, Fellakot, Nagylakot, Bodorlakot, Eperjeskét, Galádot, Zádorlakot, Bessenyőt, Csá-lát, Horogszeget, Sár-Kis-Somlyót, Egrest és szept. 28. Csanádot is.¹⁵⁾ Már visszaakart térni,

¹²⁾ Szirmay: Ugocha, 73.

¹³⁾ Horváth: Fráter György, 266.1.

¹⁴⁾ Közli e levelet Katona, Hist. regum Hung. stirpis Austriacae. Tom. II. Ordine XXI. — Pag. 1156. — Ve-ráncsics e helyet „Cialia“-nak írja.

¹⁵⁾ Bethlen F.: Hist. de rebus Transsylvanicis. I. 498. Horváth, id. h. 912.

midőn a Lippán időző raguzai kereskedők hívására Lippa felé fordult s azt parancsnoka, Pethő János, gyáván odahagyván, birtokába is vette. Mehemet 500 spahival és 200 janicsárral Ulemát Lippa, Ahmet Mihaloghli pedig 200 beslüvel és 100 gyalogossal Csála megszállására rendelte, mire ő-maga valóban hazatért Nándorfehérvárfelé.¹⁶⁾ Időközben azonban, mint Istvánfy elbeszéli¹⁷⁾ — Csálán „Mihaloghli nem vigyáztván eléggé, a magas termete miatt „nagy“-nak nevezett Horváth Ferenc Castaldotól és Báthorytól maga mellé némi lovas és gyalog sereget kért; hogy megkísértse, nem vehetné-e be a várat egyetlen váratlan rohammal. Ezek beleegyezvén, hozzácsatlakoztak Sisman Ferenc, Báthory és Henyey István, mindanyian Patócsinak lovas hadnagyai is 600 lovasal. Horváthnak szolgált a szerencse s a végrehajtani szándékolt merényletre jóakarólag mosolygott. Véletlenül ugyanis az történt, hogy Mihaloghli a táborból ép azon este érkeztén haza, az őrséget megvendégelte s éjfélutánig itatta, úgy, hogy katonái csak reggelfelé aludtak el, midőn a mieink létrákon a falakra másztak. S a fegyvertelen, részeg vitézeket részént ágyukban ölték meg, részént pedig könnyű szerrel levágták; a nem várt támadáson megrémült Mihaloghli, ki magát félmeztelenül védelmezte, Horvát a félhomályban fölismervén, elfogta s átkarolta hogy a felkoncзолás és bántalmak ellen oltalmazza; nagy sajnálatára azonban karjai közt lötték őt agyon, a várat pedig kirabolván, fölégették.“ — Utóbb Ulema is kénytelen volt feladni Lippa várát. A következő évben mindamellét Lippával együtt a török kezei közé került. Végkép azonban, úgy látszik, csak

¹⁶⁾ Hammer-Purgstall: Gesch. des Osm. Reiches. II. 215.

¹⁷⁾ Istvánfy, Hist. Lib. XVII. pag. 302 — Hammer id. h. 215.

1614-ben vezett el Magyar- és Erdélyországra nézve, midőn Lippát, Solymost, Tótváradot, Sep-
rőst és Aradot Bethlen a szultánnak átengedni
kényszerült.

1561-ben Földváry István királyi adószedő-
nek összeírása szerint mind a két Csála a király-
nak adózott. És pedig Alsó¹⁸⁾ Csálában Pászthory
János 4 telek után 4 frt 40 dénárt fizetett s Abra-
hámffy István 2 után 2 frt 20-at; Belső-Csálában
viszont Berthóty János volt az egyik birtokos, por-
táinak száma s adójának összege azonban nincs
följegyezve; a már említett Abrahámffy István 5
portáért 5 frt 50 dénárral adózott.¹⁹⁾

Nemsokára a Balassák birtokába került a két
Csála, melyet ez időben már inkább Nagy- és Kis-
Csálának neveztek. Gyarmathi Balassa Bálint és
Ferenc halála után Bethlen Gábor fejedelem, ér-
demeikre való tekintetből s mivel sem nekik, sem
Bálint fiának Jánosnak nincsenek utódai, Gyulafe-
hérvárott 1609-ben ápril 15-én kelt oklevelében
örökösökül testvéröket Balassa Annát, mint néhai
Beöki Paczód Ferenc özvegyét és Paczódnak fo-
gadott fiát, Ferencet nyilvánította. E szerint nekik
adományozta Zarándmegyében Kutast, Mácsát és
a székudvari részbirtokot; Aradmegyében pedig
az egész Nagy- és Kis-Csálát (Chyalya) és pedig
új adományképen.²⁰⁾

Csáláról ezentúl nagyon is hosszasan hallgat
a krónika. Kétségtelen, hogy a hódoltság idejében

¹⁸⁾ Szélsőnek is írják.

¹⁹⁾ Regestrum secundi subsidii sacratissimae Caesareo-
Regiae Majestatis (Ferdinandi I.) per florenem unum ac
denarios decem exacti in Comitatibus Csanád, Zaránd,
Szolnok Exterioris, Békés, Csongrád, Orod. Másolta ifj.
Vásárhelyi János. L. Kézírások félíven, V. kötet, 49-52.
lap az aradi lyceum Vásárhelyi-könyvtárában 2373. sz.
a. A porták és adóösszeg följegyzése nélkül kiadta Fá-
bián, id. m., 23. l.

²⁰⁾ Az egész latin oklevél Fábiánnál, 207. l.

pusztult el. Csupán a térképkészítők emlékeznek meg róla néha-néha. Így pl. a XVII. század végén Seutter Mátyás, ki szerint „Calga“ Arad és Nagylak közt Aradvármegyének legdélekeletibb sarkában (!) a kel. hosszúság 45.º-a s az északi szélesség 46° 17'-e alatt fekszik.²¹⁾ Egy 1723—1725 között Haring, Kaiser és Hautenont által rajzolt térképen viszont Arathtól délnyugatra valami Gatahit nagyobb és Buak (Buzsák) kisebb falu közé ékelve s a déli oldal kivételével, hol közvetlenül a Maros jobbpartján épült, rengeteg erdőségnek környezetében fekszik.²²⁾

Sok-sok év múlva újabb erődítési műveleteknek színhelye lett a hajdani Csála.

1848. október 29-én ugyanis Aradváros állandó bizottsága fölhívta a polgárokat, hogy a városnak a Marosfelől való biztosítása végett a csálai erdőnél egy védősánc emeléséhez segédkezet nyujtsanak. „Úrhölgyek és urak, öregek és ifjak, polgárok, rangkülönbség nélkül, sőt a papok is ásókkal, kapákkal, csákányokkal vállakon, a nők kosarakkal kezökben vonultak a kijelölt helyre, hogy a város védelmére elrendelt munkálatot fogyanatosítsák.“ — Sergue! János ügyvéd vezetése alatt a mintegy 1600 főnyi csapat estére elkészült a redoute-tal s onnan a Maroson át Újaradig berakott hajóhíddal. A nép este a „Rákóczi-induló“ hangjai mellett tért vissza a városba.²³⁾

Végül mint jellemző tényrt akarom megemlíteni, hogy midőn 1834-ben Arad kincstári városból szabadkirályivá emeltetett, a kincstár válasz-

21) Novissima et accuratissima Hungariae — — in mappa geographica designatio. Augsburg, év nélkül.

22) Der Temeser Banat. Kiadta Szentkláray Jenő (100 év Délmagyarország történetéből, a térképek közt „A“ jegy alatt.)

23) Lakatos Ottó: Arad története. I., 148—149.

tást engedett Arad polgárainak a csálai erdő és a most honvédlovaslaktanyáúl szolgáló sörház közt. S a polgárok — a sörház mellett nyilatkoztak. Most 50 év után annyiban van jelentősége ez elhatározásnak, hogy a laktanya mintegy 1500 frtot jövedelmez a városnak, a csálai erdő pedig 60,000 frtot — a kincstárnak.

1931/32	4349
---------	------

96593